

Obr. 1 Pohled na pozůstatky jedné z vil v Tell el-Amarné (foto L. Bareš)

Egyptáné, nebo cizinci? Písařská tradice v Tell el-Amarné

Jana Mynářová

Pravděpodobně ve 4. nebo na počátku 5. roku své vlády se Amenhotep IV. – Achnaton (asi 1353–1336 př. n. l.) rozhodl opustit tradiční náboženské a politické centrum ve Vasetu a v doprovodu své rodiny a početné skupiny hodnostářů záhy, pravděpodobně již v průběhu 6. roku, přesídlil do nově založeného hlavního města a královské rezidence ve středním Egyptě, které pojmenoval Achetaton („Atonův obzor“, moderní Tell el-Amarna). Je zcela zřejmé, že v této době nemohla být řada významných městských staveb ještě ani dokončena, a v době králova přesunu tak město do značné míry připomínalo velké staveniště. Během velice krátké doby však dosáhl počet obyvatel Achetatonu dvaceti až padesáti tisíc jedinců (Kemp 1972; 1979; 1981: 93–97; 1989: 269; Janssen 1983: 282–288; Lacovara 1999: 61; Tietze 1985; 1986; 1996; Shaw 1992), a to i navzdory tomu, že od založení města po jeho opuštění neuběhlo více než dvacet let. Správním srdcem celé metropole se stalo tzv. Centrální město, v jehož prostoru byly vybudovány nejvýznamnější komplexy důležité pro správní a náboženské fungování nejen Achetatonu jako města, ale i celé tehdejší egyptské říše, včetně tzv. Domu krále, Velkého paláce, Velkého a Malého Atonova chrámu i rozlehlého administrativního okrsku, který mohlo tvořit až sto padesát domů,¹ sýpky, vojenská kasárna a další správní budovy. A právě v místech původního administrativního okrsku, jmenovitě v prostoru stavby, kterou archeologové později identifikovali jako „Místo královy korespondence“ (Petrie 1894: pl. XLII; Pendlebury 1951: I, 113–130), došlo pravděpodobně v průběhu léta roku 1887 (Mynářová 2007: 11–39) k významnému nález, jímž byl objev hliněných tabulek popsaných nikoliv hieroglyfickým nebo hieratickým, ale klínovým písmem.

Ačkoliv se popisy bezprostředních okolností tohoto nálezu liší, nezpochybnitelnou zůstává skutečnost, že za tento objev vděčímé nelegální činnosti místních obyvatel, jimž se v rozvalinách Achetonu náhodou podařilo objevit celou početnou skupinu tabulek, které kdysi tvořily součást tamního královského archivu. Takový objev pochopitelně vyvolal pouze další snahy o hledání podobných starověkých památek a v době, kdy do Achetonova města přišla první vědecká expedice, byla celá oblast původního nálezu z archeologického hlediska už téměř úplně zničena. Nelegální vykopávky tak již na konci 19. století prakticky znemožnily rekonstrukci původní archeologické situace a ani následné archeologické práce nemohly tyto nešťastné události zvrátit. V důsledku tohoto jednání nám nezbyvá než konstatovat, že jedná-li se o nález jednotlivých tzv. amarnských tabulek, jak je tento korpus textů běžně označován, skutečné místo nálezu můžeme v současné době relativně spolehlivě stanovit pouze u přibližně třiceti popsanych² a dvou nepopsanych tabulek. U dalších tří, včetně další nepopsané tabulky, můžeme místo jejich nálezu považovat jen za velice pravděpodobné. V případě prvotního objevu, tedy u rozsáhlé skupiny textů, která byla nalezena již v průběhu roku 1887, však můžeme pouze říci, že naprostá většina těchto tabulek pochází z archeologicky velice nespolehlivého kontextu, a toto tvrzení tak platí pro značné množství tabulek uložených dnes ve velkých světových sbírkách včetně Předovýchodního muzea v Berlíně, Britského muzea v Londýně či Egyptského muzea v Káhiře, abychom jmenovali pouze ty nejpočetnější kolekce. Nicméně je pravděpodobné, že jejich většina byla – stejně jako mnohé pozdější texty – objevena v oblasti Centrálního města, jmenovitě přímo v prostoru či v bezprostředním okolí královského archivu.

První amarnské tabulky, u nichž povětšinou známe místo jejich nálezu, tedy spojujeme až s archeologickým výzkumem města, který zde v sezoně 1891–1892 za finanční podpory dvou nadšených a oddaných mecenášů, Jesseho Hawortha a Martyna Kennarda, uskutečnil William M. F. Petrie (Petrie 1892a; 1892b; 1894). Petrieho cesta do Amarny však byla poměrně složitá. Z Bromley odjel 22. října 1891 a na začátku listopadu se přes Marseille dostal až do Káhiry. Bezprostředně po svém příjezdu zahájil jednání o povolení k vykopávkám s ředitelem památkové správy Eugènem Grébaudem a tato jednání byla nepochybně velice obtížná. Sám Petrie se o nich detailně zmiňuje jak ve svých denících, uložených ve sbírkách Griffithova ústavu v Oxfordu, tak i ve své autobiografii nazvané *Seventy Years in Archaeology*.³ Před polovinou listopadu se Petrie rozhodl vydat na jih. Jeho kontrakt na vykopávky v prostoru města měl platnost do 17. července 1892. Po cestě se zastavil ve Fajjúmu, kde pro svou práci v Amarně najal malou skupinu osvědčených a spolehlivých dělníků, kteří pro něj pracovali již v předchozí sezoně na pyramidovém poli v Médúmu,⁴ a ještě během listopadu se mu podařilo zahájit výkopové práce. Situace v Amarně v době Petrieho příjezdu však byla velice neutěšená a Petrie sám ji popisuje následujícími slovy: „(Jednotlivé) budovy odnesli Egyptané pryč v celých blocích, a to až na úroveň nejhlubších základů, sochy rozbili úplně a v domech nenechali (vůbec) nic. A představitelé muzea a nechvalně známý arabský obchodník (se starožitnostmi) odklidili bez jakéhokoliv záznamu (i) to, co uniklo dalším plenitelům tohoto století. Nyní jsem se (tedy) snažil objevit to málo, co zůstalo z umění a dějin tohoto světybného místa tím, že jsem pečlivě prozkoumal město. Z hrodek jsem (byl) vyloučen, byť úřady samy tam nedělají nic a Chuenatenova (= Achnatonova) hrobka zůstává nevyčištěna, zlomky sarkofágu a nádob bez rozlišení (jsou) pohozeny venku v odpadu“ (Petrie 1892b: 356). Petrie jako zkušený archeolog záhy dospěl k závěru, že nemá cenu zkoumat lokalitu jako jeden celek, protože by to nebyla práce na jednu sezonu, ale na celý život. Vy-

cházel přitom i z toho, že období vlády 18. dynastie považoval za dobře známé, a tudíž mu není zapotřebí věnovat tolik pozornosti.⁵ Svě snahy se proto rozhodl zaměřit na jeden vybraný obytný soubor (v ideálním případě patřící některému dvořanovi), a pokud by se mu ho povedlo najít a identifikovat, tak i na královský palác.⁶ Právě druhý jmenovaný cíl se mu podařilo záhy splnit. Ve svém deníku poznamenal, že jej považuje za dosud nejslibnější místo a očekává zde nález zlomků nejlepší sochařské práce a glazovaných předmětů své doby, ukrytých či ztracených cenností a především pak i jakýchkoliv historických předmětů, jakými jsou papyry nebo hliněné tabulky.⁷ Právě takové tabulky se Petriemu nakonec podařilo objevit, byť jinde, než sám původně předpokládal. Během své práce Petrie nejprve ignoroval informace místních obyvatel o místě nálezu hliněných tabulek, kteří se tyto informace snažili vyměnit za zaměstnání na Petrieho vykopávkách. Až později se rozhodl věnovat pozornost stavebnímu komplexu, který označil jako blok č. 19 (Petrie 1894: 23–24). Na konci ledna 1892 tak mohl napsat: „Konečně jsem se dotkl klínopisných tabulek“.⁸ Zlomek jedné tabulky nalezl při opětovném čištění domu, který mu byl označen jako místo prvotního nálezu tabulek, a další tabulky objevil ve dvou odpadních jámách. Ve snaze objevit další tabulky nechal dělníky pokračovat v čištění prostoru až do hloubky, kde dosáhli písčitého podloží stavby. Petrie předpokládal, že obě jámy vznikly ještě předtím, než na tomto místě vyrostly stěny nového domu (Petrie 1894: 23). Celou nálezovou situaci pro sebe interpretoval tak, že se jedná o místo, na kterém žil babylónský písař, jenž do těchto jam odhazoval nepotřebný materiál a odpad. Následně zde došlo k vybudování skladištních prostor a zbytky po písařově práci tak zůstaly pohřbeny v uvedených jámách.⁹ Již od začátku svých prací si byl Petrie velice dobře vědom toho, že jím objevené tabulky mají odlišnou povahu než doposud známé texty – vždyť mezi „jeho“ tabulkami jednoznačně převládaly „výukové“ texty, nikoliv královská korespondence, jak tomu bylo u tabulek, které se již dostaly do sbírek světových muzeí. O Petrieho usilovné snaze nalézt další tabulky svědčí i to, že své pátrání rozšířil i mimo prostor bloku č. 19, a to až do oblasti bloku č. 21, kde později objevil ještě jeden zlomek tabulky.¹⁰ Směrem k západu a k jihu mělo jeho hledání mnohem menší naději na úspěch. Petrie následně učinil závěr, že je již nemožné nalézt v této oblasti další klínopisné tabulky. Během celé sezony objevil celkem dvacet jedna tabulek a jejich zlomků, které jsou dnes uloženy ve sbírkách Ashmolean Museum v Oxfordu a které kromě malé skupiny dopisů obsahovaly i texty spojené s amarnskou písařskou tradicí, tedy dokumenty, jež souvisely s „klínopisným“ vzděláváním amarnských písařů.¹¹ Je ale velice nešťastné, že ani ve své publikaci věnované práci v Amarně, ani ve svých denících Petrie nijak nespecifikuje, které tabulky byly objeveny v jednotlivých odpadních jamách či která tabulka pochází z okolí bloku č. 21. Ještě složitější je situace v případě dalších dvou textů,¹² které – na rozdíl od zbývajících tabulek – nejsou ani zahrnuty v Saycově studii o amarnských tabulkách z Petrieho vykopávek a místo jejich nálezu zůstává pro nás zcela neznámé.

K objevu dalších amarnských tabulek pak došlo až za více než dvacet let. Již v roce 1907 sice zahájila průzkum expedice Německé orientální společnosti (Deutsche Orient-Gesellschaft) vedená Ludwigem Borchardtem, ale jejich výzkum, zaměřený především na soukromé domy v prostoru Severního a Jižního předměstí, přinesl nález dalších tabulek až v roce 1913 (Borchardt 1914: 34–36; Schroeder 1914; OLZ 1914/8). Oba tehdy nalezené zlomky pocházejí z oblasti, kterou dnes označujeme jako tzv. Hlavní město, a tyto tabulky představují součást sbírek Egyptského muzea v Káhiře. Větší z obou uvedených zlomků, objevený v komplexu O47.2, je

popsán klasickou literární skladbou Král bitvy (EA 359), zatímco menší – pocházející z domu N47.3 – obsahuje tzv. sylabář nebo slabikář A (EA 379).

V prostoru Hlavního města, jmenovitě v komplexu O49.23, byla ve výkopové sezoně 1920–1921 objevena ještě další tabulka, označovaná jako EA 368, která stejně jako předchozí dva texty náleží k amarnské školní tradici. V tomto případě se však již jedná o výsledek práce archeologické mise britské Společnosti pro výzkum Egypta (Egypt Exploration Society) vedené Thomasem E. Peetem.¹³ Se jménem Společnosti pro výzkum Egypta, tentokrát již pod vedením Johna D. S. Pendleburyho, však spojujeme především objev o něco početnější skupiny amarnských tabulek, který se odehrál během sezony 1933–1934. Kromě dvou nepopsaných tabulek¹⁴ se Pendleburymu podařilo rozšířit korpus amarnských textů o celkem osm tabulek. Pouze jedinou z nich – EA 371 (BM 134868) – však nalezl

v místě, které nebylo až do té doby nijak spojováno s tzv. amarnským archivem. Během této výkopové sezony se Pendlebury znovu zaměřil na místo, které o více než čtyřicet let dříve prozkoumal William M. F. Petrie, tedy na oblast administrativních budov ležících východně od královského paláce (Q42.1, 7, 5 a 21), kde se mu podařilo odkrýt několik cihel nesoucích otisk s názvem tohoto konkrétního stavebního komplexu, tj. „Místo královny korespondence“ (Petrie 1894: pl. XLII; Petrie 1898: 1; Pendlebury 1951: I, 114, 150; II, pl. LXXXIII, V; Q41.21). Zbývajících devět tabulek, tedy včetně oněch dvou nepopsaných, tak Pendlebury ve skutečnosti objevil v místech, kde před ním již pracoval W. M. F. Petrie a kde, podle jeho vlastních slov, nemohly být objeveny už žádné další tabulky. I tato skutečnost tak jen prohloubila pochybnosti o přesnosti a pečlivosti Petrieho záznamů, které ve značné míře přetrvávají až do dnešních dnů.

Tab. 1 Přehled amarnských tabulek s uvedením místem nálezů

EA	Místo nálezů	Nálezový kontext	Okolnosti nálezů	Charakter textu	Současné uložení
EA 14	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	inventář	Ash. 1893.1–41 (415)
EA 43	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (408)
EA 61	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (410)
EA 135	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (409)
EA 184	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (426)
EA 190	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (411)
EA 236	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	dopis	Ash. 1893.1–41 (423)
EA 342	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (414)
EA 343	možná Q42.22	snad úřední budova	neznámý	školní	Ash. 1893.1–41 (427)
EA 344	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (417)
EA 345	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní ²⁴	Ash. 1893.1–41 (424)
EA 346	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (420)
EA 347	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (422)
EA 348	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (419)
EA 349	možná Q42.22	snad úřední budova	neznámý	školní	Ash. 1893.1–41 (428)
EA 350	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (425)
EA 351	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (412)
EA 352+353	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní	Ash. 1893.1–41 (413) + Ash. 1893.1–41 (421)
EA 354	Q42.21	úřední budova	JV místnost	školní	Ash. 1893.1–41 (418)
EA 355	Q42.21	úřední budova	odpadní jáma	školní/ váleček	Ash. 1893.1–41 (416)
EA 359	O47.2	soukromý komplex		školní	J.48396, SR 4/12223/0
EA 368	O49.23	soukromý komplex	chodba J od centrální síně	školní	Ash. 1921.1154
EA 370	Q42.21	úřední budova		dopis	BM 134870
EA 371	Q43.43	úřední budova		dopis	BM 134868
EA 372	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134872
EA 373	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134864
EA 374	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134863
EA 375	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134866
EA 376	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134865
EA 377	Q42.21	úřední budova		školní	BM 134871
EA 379	N47.3	soukromý komplex		školní	J.48397; SR 4/12224/0
nenese označení	neznámý	snad úřední budova		nepopsaná tabulka	Ash. 1893.1–41 (429)
nenese označení	Q42.21	úřední budova		nepopsaná tabulka	BM 134867
nenese označení	Q42.21	úřední budova		nepopsaná tabulka	BM 134869

Pokud si přeneseme informace shromážděné v tabulce 1 do mapy, zjistíme, že až na několik málo ojedinělých výjimek byly všechny tabulky ve skutečnosti objeveny v kontextu, který má nepochybně úřední charakter.

Pro místo, které je nejvíce spojeno s nálezem klínopisných tabulek, bychom mohli – trochu přeneseně – použít označení „ministerstvo zahraničních věcí“. Ze stavebního hlediska se v Tell el-Amarně pod tímto názvem skrývá skupina budov, mezi kterými nalezneme i tzv. archiv neboli „Dům královny korespondence“. Jedná se o skupinu čtyř staveb, které byly vybudovány podél jedné osy, přibližně v severojižním směru. Tři z těchto budov, označované jako Q42.1, Q42.7 a Q42.5, tvoří souvislý pás, zatímco nejnižnější budovu – Q42.21 (tj. Petrieho blok č. 19) – odděluje od zbývajících částí komplexu úzká, východozápadním směrem probíhající chodba. I navzdory tomu, že v době zahájení výkopových prací byl celý komplex ve velice špatném stavu dochování (což obzvláště platí pro nejseverněji položený blok Q42.1), je zřejmé, že hlavní vstup do jednotlivých částí se původně nacházel na západní straně, tedy ve směru od ohrazení rozlehlého komplexu tzv. Králova domu (P42.2). Právě v jihozápadní části tohoto stavebního celku, tedy poblíž významných správních budov a úřadů, byla umístěna i vlastní královská rezidence. Na základě publikovaného plánu však můžeme konstatovat, že vstup do jednotlivých budov z východní strany byl možný pouze u krajních staveb, tj. nejsevernější Q42.1 a nejnižnější Q42.21. Toto konstatování je důležité zejména pro Q42.21, neboť právě východní vstup umožňoval přímý přístup do rozlehlé místnosti, v níž měly být nalezeny klínopisné tabulky. Stav dochování této stavby nám však bohužel neumožňuje zjistit, zdali se mezi „východní“ a „západní“ částí budovy nacházely nějaké dveře, které by umožňovaly průchod do obou částí amarnského archivu. Východní vstup do budovy je však důležitý i z jiného důvodu. Právě tento vstup totiž umožňoval pracovníkům královského archivu přímý přístup do dalších budov v administrativní části města, které se nacházely východně od ulice, a to včetně tzv. Domu života (Q42.19, 20, 31 a 30), jenž se rozkládal jihovýchodně od „ministerstva zahraničních věcí“. Zatímco amarnské „ministerstvo zahraničních věcí“ a konkrétně jeho archiv můžeme – poněkud zjednodušeně – považovat za představitele klínopisné kultury, ve stejné perspektivě můžeme na Dům života pohlížet jako na zástupce egyptské písařské tradice.¹⁶ Z toho jednoznačně vyplývá, že minimálně prostorově byla tato dvě skriptoria velice úzce spjata.¹⁷

Je také velice pravděpodobné, že využití této oblasti Centrálního města se neomezovalo pouze na uložení či uskladnění jednotlivých dokumentů, ale zřejmě bychom ho mohli spojit i s vlastním procesem jejich produkce. Podíváme-li se na tuto oblast jako na místo, kde se vyráběly hliněné tabulky, musíme si položit několik zásadních otázek, a to především jak a kde přesně probíhala jejich výroba? K výrobě takových tabulek bylo zapotřebí splnit následující kritéria. Muselo zde být místo, kde mohla být uchovávána hlína potřebná k jejich výrobě. Písaři museli mít přístup k vodě a značné množství vody museli mít k dispozici i v průběhu vlastní výroby tabulek. A konečně, musely se zde nacházet pece, ve kterých mohly být tabulky vypáleny.¹⁸ K tomu, abychom dokázali odpovědět na tyto otázky, nám do značné míry pomáhají výsledky petrologických analýz amarnských tabulek. Z těchto analýz totiž jednoznačně vyplývá, že k výrobě tabulek přímo v Amarně byly používány dva odlišné druhy hlíny. První z nich je místní naplavenina, kterou písaři používali především k výrobě tabulek neúřední povahy, tedy včetně textů spojených s amarnskou písařskou tradicí – textů školní povahy, nejrůznějších konceptů, kopií apod. Ze stejné hlíny se vyráběla i běžná keramika používaná v každodenním životě. Skupina úřed-

ních dokumentů, tedy dopisů, které byly oficiálním výsledkem práce královského skriptoria, ale byla zapisována na tabulky vyrobené z velice kvalitní jílovité hlíny, jež se však v oblasti Amarny běžně nevyskytuje. Je tudíž zřejmé, že tato hlína musela být do Amarny dovážena z jiných částí Egypta. Toto „podvojně“ použití různých druhů materiálů není z egyptského hlediska nic neobvyklého a na-prosto dokonale odpovídá egyptské povaze. Vždyť rozdělení materiálu na lepší a horší kvalitu a jeho následně odlišné používání je tak dobře doloženo v egyptské písařské a archivní praxi, kde roli méně kvalitního záznamového média zastávala ostraka, zatímco pro nejkvalitnější a nejvýznamnější dokumenty písaři používali papyrus! To, že mohli amarnští písaři používat oba druhy hlíny, svědčí o tom, že k nim museli mít přístup. Což samozřejmě nepředstavovalo žádný zásadní problém, protože tito zaměstnanci náleželi k oficiální instituci, jakou byla královská dílna. Ale znamená to i to, že v Amarně musela existovat také oddělená místa pro uskladnění tohoto materiálu. Stejně tak dobře mohlo posloužit jen jedno jediné skladiště, ve kterém mohly být hliněné hroudy uchovávány samostatně, například v jednotlivých koších. Toto platí zejména pro kvalitnější jílovitý materiál, který – pokud je vystaven působení vzduchu – velice rychle vysychá (Arnold – Bourriau 1993: 12). Bohužel, dřívější vykopávky v prostoru administrativního komplexu nám neumožňují identifikovat žádné konkrétní místo, které by mohlo sloužit tomuto účelu.

Další podmínkou výroby hliněných tabulek byla nepochybně přítomnost vody, která předtím, než byla smíchána s rozdrcenou hlínou, mohla být uskladněna ve velkých keramických zásobnicích. K tomu, aby písaři zabezpečili dobrý výsledek, včetně správného vytvarování a vypálení tabulky, museli hliněné hroudy nejdříve důkladně rozdrtit a poté smísit s vodou. Následovalo čištění této směsi od nehlíněných součástí. Dalším krokem bylo pečlivé prohnětení nebo prošlapání, ke kterému bylo zapotřebí ještě další velké množství vody. Nacházel se tedy v prostoru „ministerstva zahraničních věcí“ nějaký zdroj vody, např. studna? Na základě publikovaného materiálu musíme na tuto otázku odpovědět, že nikoliv. Písaři si tak k výrobě tabulek museli zajišťovat přísun vody z jiných částí města. Takový závěr však vyvolává další otázku – nachází se v oblasti Centrálního města nějaký vodní zdroj, ze kterého by mohli čerpat jak písaři z klínopisného, tak i z egyptského skriptoria? Ani v tomto případě nemůžeme spolehlivě odpovědět. V bezprostřední blízkosti obou komplexů se totiž doposud nepodařilo identifikovat žádnou studnu a nejbližší studny se nacházejí až v odlehlejších částech města označovaných jako S42 a R43. Jejich spojení s písařskými úřady však není jisté. Pokud jde o přítomnost velkých zásobnic na vodu nebo alespoň jejich zlomků, ani Petrie ani Pendlebury nevěnovali jejich přítomnosti vůbec žádnou pozornost. Což samozřejmě neznamená, že se zde tyto zásobnice původně nenacházely – oba badatelé totiž svou pozornost věnovali pouze „významným předmětům“.

Petrologická analýza tabulek také jednoznačně prokázala, že všechny úřední dokumenty egyptského původu – tedy oficiální dopisy vydané amarnským královským úřadem – byly ve skutečnosti vypáleny. Můžeme tedy v prostoru královského skriptoria najít nějaké pece? V tomto případě je naše naděje v kladnou odpověď větší. Jisté náznaky můžeme nalézt ve zprávě o vykopávkách Společnosti pro výzkum Egypta přímo v prostoru královského archivu. Bezprostředně po popisu neblahého stavu dochování celé stavby a odkazu na případné původní místo objevu klínopisných tabulek (Pendlebury 1951: I, 114) se výkopci soustředili na popis celé stavby. Předpokládají, že hlavní vchod byl umístěn na východě a hned za ním se nacházela místnost, kde byly původně objeveny tabulky.

V severovýchodním rohu této místnosti se nalézají zbytky schodiště. Směrem k severu se otevírá další místnost, ve které se dochovaly dvě pece. Přítomnost těchto pecí v prostoru královského úřadu však Pendlebury spojil se známým blízkovýchodním zvykem podávat v podobných institucích horkou kávu. Dnes bychom řekli horký čaj. Takové vysvětlení ale není příliš pravděpodobné. Skutečnost, že původní výkopci si často neuvědomovali skutečnou funkci objevených objektů, můžeme dobře ilustrovat na příkladu „pece na chleba“, kterou v prostoru Hlavního města objevil a popsal Ludwig Borchardt.¹⁹ Poté, co tuto pec znovu prozkoumal Paul Nicholson, je však zřejmé, že byla spíše než k pečení chleba používána k vypalování keramiky (Nicholson 1992: 67). Mohly snad tedy pece objevené Pendleburyem v královském archivu sloužit k vypalování hliněných tabulek? Pokud ano, mohli bychom též předpokládat, že alespoň v tomto ohledu byl úřad samostatnou a soběstačnou jednotkou.

Již od samotných počátků archeologického výzkumu je oblast Centrálního města známá výskytem velkého množství povětšinou krátkých hieratických nápisů, které uvádějí označení jednotlivých staveb. Právě tyto nápisy nám mj. dosvědčují i přítomnost jednotlivých písařů. Ani tyto nápisy ani studium jmen konkrétních amarnských písařů nám ale neodhalují jakékoliv rozdíly mezi zaměstnanci obou písařských úřadů a pouze existence dvou odlišných tradic spojených s různými jazyky by mohla naznačovat jejich podvojnost. Cílem tohoto krátkého příspěvku však rozhodně není poskytnout čtenáři výčet konkrétních korespondenčních frází a výrazů doložených v amarnských dopisech, které by mohly svědčit o blízkém spojení nebo naopak o odlišnostech mezi egyptskou a klínopisnou tradicí. Situaci nám nijak neusnadňuje ani to, že samotné amarnské dopisy vypovídají jen velice málo o osobách, které byly zodpovědné za jejich sepsání. V jednom z dopisů se však vyskytuje poněkud nejasný výraz označující osobu některého z písařů. Jedná se o jakýsi dovětek neboli postskriptum v dopise EA 316, kde je písař označen jako *ša-ah-si-ḥa*, což se obvykle spojuje s egyptským titulem „písař dopisů“ nebo „korespondenční tajemník“ či „sekretář“ (egyptsky *sš šꜥ.t*). V průběhu 18. dynastie se ovšem tento titul užíval jen velice vzácně a dnes také nemáme v egyptských pramenech doloženého žádného nositele tohoto titulu ani z Amarny samotné, ani z celého tzv. amarnského období. S dalším označením písaře se můžeme setkat – opět v korespondenčním dovětku – ve skupině čtyř dopisů, které egyptskému králi adresoval tehdejší vládce Jeruzaléma,²⁰ tj. akkadské *tupšar šarri*, které můžeme přeložit jako „králův“ nebo „královský písař“. Tento výraz však může stejně dobře jako konkrétní funkci daného písaře u královského dvora představovat i překlad určitého egyptského titulu, např. „královský písař“ (egyptsky *sš nswt*) nebo „skutečný královský písař“ či „královský sekretář“ (egyptsky *sš nswt mꜥ.t*). Použití obou titulů není v amarnském prostředí žádnou vzácností – v prvním případě máme doloženo čtrnáct až patnáct příkladů, zatímco titul „královského sekretáře“ se dochoval v osmi výskytech (Hari 1976). Je také důležité upozornit na skutečnost, že všichni tito písaři mají egyptská jména a nic nenasvědčuje tomu, že by se mohlo jednat o cizince žijící a pracující pro královský dvůr v Achetatonu.

V závěru můžeme konstatovat, že ačkoliv zůstává totožnost písařů amarnských dopisů stále do velké míry obestřena nejasnostmi, lze i přesto vyvodit v tomto ohledu některé závěry. Za prvé můžeme říci, že nesporným místem uložení i výroby amarnských tabulek skutečně byl prostor královského archivu, jenž tvořil nedílnou součást správní čtvrti, která se rozkládala v tzv. Centrálním městě. Jeho situování na toto místo nebylo rozhodně náhodné a tento závěr můžeme učinit i s ohledem na jeho propojení s tradiční egyptskou institucí Domu života. Písaře pracující v obou skriptoriích tak od

sebe oddělovala pouze úzká ulice. V prostoru klínopisného archivu se nám bohužel nepodařilo identifikovat ani místo, kde mohla být uskladněna hlína potřebná k výrobě tabulek, ani zdroj vody. Písaři tedy byli pravděpodobně závislí na vnějším zdroji, který mohl sloužit i dalším institucím v Centrálním městě. Na druhou stranu vypalování hliněných tabulek představovalo proces, který byl jinak egyptské písařské praxi neznámý, a v tomto ohledu mohl být archiv soběstačnou správní a funkční jednotkou. Jedná-li se o totožnost písařů žijících a pracujících v Tell el-Amarně, pak studium neodhalilo žádné zvláštnosti a nic nenasvědčuje tomu, že by se mohlo jednat o příslušníky větší či menší skupiny cizinců, které by k tomuto účelu zaměstnávalo amarnské (a potažmo egyptské) „ministerstvo zahraničí“. Je tedy pravděpodobnější, že tito písaři – podobně jako písaři v Domě života – náleželi k vybrané skupině zaměstnanců královských dílen doložených v Amarně.

Poznámky:

- ¹ V prostoru východně od tzv. Domu krále, srov. Kemp (1972: 668).
- ² Pro spojení fragmentů EA 352 a EA 353 srov. Izre'el (1997: 37–38).
- ³ Pro Petrieho deníky srov. Petrie W. M. F. MSS. v archivu Griffith Institute v Oxfordu, srov. též Petrie (1940) a Drower (1995: 187–188).
- ⁴ K Petrieho pracím v Médúmu srov. Petrie (1892c); srov. též *idem* (1892a: 138–147).
- ⁵ Petrie W. M. F. MSS., 13–21 Nov 1891 – IV (19–30), s. 27.
- ⁶ Petrie W. M. F. MSS., 13–21 Nov 1891 – IV (19–30), s. 28.
- ⁷ Petrie W. M. F. MSS., 13–21 Nov 1891 – IV (19–30), s. 29.
- ⁸ Petrie W. M. F. MSS., 24–30 Jan 92 – XIII (88–95), s. 94.
- ⁹ Petrie W. M. F. MSS., 24–30 Jan 92 – XIII (88–95), s. 94–95.
- ¹⁰ Nálezové okolnosti jsou však velice nejisté, jednalo se zřejmě o Q42.22, srov. Petrie (1894: 24).
- ¹¹ A také jednu nepopsanou tabulku, Ash. 1893.1–41 (429); pro edici textů souvisejících s písařskou tradicí v Amarně srov. Izre'el (1997).
- ¹² Jedná se o texty standardně označované jako EA 343 a EA 349.
- ¹³ Dnes uloženo ve sbírkách Ashmolean Museum v Oxfordu, srov. Ash. 1921.1154; Peet (1921).
- ¹⁴ Viz BM 134867 a BM 13486; do sbírek Britského muzea v Londýně byly tyto tabulky zaregistrovány až v roce 1966.
- ¹⁵ Jedná se o tzv. recyklovanou tabulku, srov. Abrahams – Coulon (2008: 3–5).
- ¹⁶ K tzv. Domu života srov. Gardiner (1938).
- ¹⁷ Jedna z amarnských tabulek byla také objevena v oblasti Q42.22, což je poměrně dobře dochovaná stavba, která přiléhá od severu k Domu života.
- ¹⁸ K vypalování tabulek egyptské provenience srov. Goren – Finkelstein – Na'man (2004: 23–30, 76–87).
- ¹⁹ Místnost 10, P47.20, srov. Borchardt (1932: 74, pl. IV), Borchardt – Rieke (1980: 128–129, fig. 17).
- ²⁰ EA 286: 61; EA 287: 64; EA 288: 62, EA 289: 47; srov. Mynářová (2003).

Literatura:

- Abrahams, Philippe – Coulon, Laurent: 2008 „De l'usage et de l'archivage des tablettes cunéiformes d'Amarna“, in: Pantalacci, Laure (ed.). *La lettre d'archive. Communication administrative et personnelle dans l'Antiquité proche-orientale et égyptienne. Actes du colloque de l'université de Lyon 2, 9–10 juillet 2004*, Le Caire: IFAO [Bibliothèque générale, 32], s. 1–26.
- Arnold, Dorothea – Bourriau, Janine: 1993 „Collecting and preparing the clay“, in: Arnold, Dorothea – Bourriau, Janine (eds.). *An Introduction to Ancient Egyptian Pottery*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern [Sonderschrift, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Kairo, 17], s. 11–14.

- Borchardt, Ludwig: 1914 „Ausgrabungen in Tell el-Amarna 1913/14. Vorläufiger Bericht“, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 55, s. 3–38.
- 1932 „Ein Brot“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 68, 73–79.
- Borchardt, Ludwig – Rieke, Herbert: 1980 *Die Wohnhäuser in Tell el-Amarna*, Berlin: Gebr. Mann Verlag [Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient-Gesellschaft 91].
- Drower, Margaret S.: 1995 *Flinders Petrie: A Life in Archaeology*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Gardiner, Alan H.: 1938 „The house of life“, *Journal of Egyptian Archaeology* 24, s. 157–179.
- Goren, Yuval – Finkelstein, Israel – Na’aman, Nadav: 2004 *Inscribed in Clay. Provenance Study of the Amarna Letters and Other Ancient Near Eastern Texts*, Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications in Archaeology [Monograph Series, 23].
- Hari, Robert: 1976 *Repertoire onomastique amarnien*, Genève: Ägyptologisches Seminar der Universität Basel – Centre d’études orientales de l’Université de Genève [Ægyptiaca Helvetica, 4/1976].
- Izre’el, Shlomo: 1997 *The Amarna Scholarly Tablets*, Groningen: Styx Publications [Cuneiform Monographs, 9].
- Janssen, Jac J.: 1983 „El-Amarna as a Residential City“, *Bibliotheca Orientalis* 40, s. 273–288.
- Kemp, Barry J.: 1972 „Temple and Town in Ancient Egypt“, in: Ucko, Peter J. – Tringham, Ruth – Dimbleby, Geoffrey W. (eds.). *Man, Settlement and Urbanism*, London: Duckworth, s. 657–680.
- 1977 „The City of El-Amarna as a Source for the Study of Urban Society in Ancient Egypt“, *World Archaeology* 9/2, s. 123–139.
- 1979 „The City of el-Amarna as a Source for the Study of Urban Society in Egypt“, in: Reineke, W. (ed.). *Acts of the First International Congress of Egyptology*, Berlin: Akademie-Verlag, s. 369–370.
- 1981 „The Character of the South Suburb at El-Amarna“, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 113, s. 81–97.
- 1989 *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*, London: Routledge.
- Lacovara, Peter: 1999 „The City of Amarna“, in: Freed, Rita E. – Markowitz, Yvonne J. – D’Auria, Sue H. (eds.). *Pharaohs of the Sun, Akhenaten – Nefertiti – Tutankamen*, London: Thames & Hudson, s. 61–71.
- Mynářová, Jana: 2003 „Jeruzalém v Amarnských dopisech“, in: Čech, Pavel (ed.). *Pocta profesoru Jaroslavu Oliveriovi*, Praha: Karolinum [Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, 2001], s. 59–70.
- 2007 *Language of Amarna – Language of Diplomacy. Perspectives on the Amarna Letters*, Prague: Czech Institute of Egyptology.
- Nicholson, Paul T.: 1992 „The Pottery Workshop at Q48.4 at Tell el-Amarna“, *Cahiers de la céramique égyptienne* 3, s. 61–70.
- OLZ (1914/8): 1914–1918 „Altertums-Berichte. Aegypten“, *Orientalistische Literaturzeitung* X/8, s. 377.
- Peet, Thomas E.: 1921 „Excavations at Tell el-Amarna: a preliminary report“, *Journal of Egyptian Archaeology* 7, s. 169–185.
- Pendlebury, John D. S.: 1951 *The City of Akhenaten. Part 3: The Central City and the Official Quarters: The Excavations at Tell el-Amarna During the Seasons 1926–1927 and 1931–1936*, 2 svazky, London: Egypt Exploration Society [Fourty-Fourth Excavation Memoir].
- Petrie, W. M. Flinders: 1892a *Ten Years’ Digging in Egypt 1881–1891*, London: The Religious Tract Society.
- 1892b „Excavations at Tel el-Amarna“, *Academy* 41/1040, s. 356–357.
- 1892c *Medum*, London: D. Nutt.
- 1894 *Tell el-Amarna*, London: Methuen & Co.
- 1898 *Syria and Egypt from the Tell el Amarna Letters*, London: Methuen & Co.
- 1940 *Seventy Years in Archaeology*, London: Sampson Low, Marston & Co., Ltd.
- Shaw, Ian: 1992 „Ideal Homes in Ancient Egypt: the Archaeology of Social Aspiration“, *Cambridge Archaeological Journal* 2, s. 147–166.
- Schroeder, Otto: 1914 „Die beiden neuen Tontafeln“, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 55, s. 39–45.
- Tietze, Christian: 1985 „Amarna. Analyse des Wohnhäuser und soziale Struktur der Stadtbewohner“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 112, s. 48–84.
- 1986 „Amarna (Teil II). Analyse der ökonomischen Beziehungen der Stadtbewohner“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 113, 55–78.
- 1996 „Amarna, Wohn- und Lebensverhältnisse in einer ägyptischen Stadt“, in: Bietak, Manfred (ed.). *Haus und Palast im alten Ägypten / House and Palace in Ancient Egypt. Internationales Symposium 8. bis 11. April 1992 in Kairo*, Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 231–237.